

گلیم ایرانی با معرفی تعدادی از گلیم های موزه صنایع دستی شیرین شعبانی

گلیم و فرش ایرانی که سابقه چندین هزار ساله دارد از ارزشهای هنری و تجاری برخوردار است. این هنر اصیل و سنتی ایران در عرصه مجامع داخلی و جهانی همواره به عنوان یک هنر و صنعت بی رقیب مطرح بوده که از چگونگی بوجود آمدن این هنر اصیل ایرانی اطلاعات چندانی در دسترس نیست. از آثار و شواهد باقی مانده پیداست که بافتن از اولین هنرهای قبیله های پراکنده انسانها بوده است حتی می توان گفت که انسان پیش از آنکه دست به ساختن خانه بزند اقدام به بافتن کرده است. همانطور که پرنده گان با شاخ و برگ برای خود لانه می سازند انسان نیز با در هم کردن تار و پودها به ساختن سید و حصیر پرداخت و زیر اندازهها از حصیر و بوریا بافت که کم کم به گلیم و قرشهای درشت بافت رسید و سپس فرشهای نفیس از پس آن سر برآورد.

طبق آثار بدست آمده همچون قالی پازیریک که مربوط به ۳۵۰ تا ۵۰۰ سال قبل از میلاد بوده است و وجود قالی و گلیم در تمدنهای باستانی فلات ایران را ثابت می کند بنابر این می توان گفت تاریخ پیدایش هنر گلیم بافی و قالی بافی در ایران حدودا بین ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ سال قبل از میلاد تعیین شده است و از آنجایی که گلیم زودتر از قالی بافته شده تاریخ گلیم بافی به ۳۰۰۰ سال پیش از میلاد عنوان شده که تاریخ آغاز نساجی است و از وسایل بافتی که از بهشهر به دست آمده تاریخ آن متعلق به ۶۰۰ سال قبل از میلاد است و نشان می دهد که موی بز و گوسفند استفاده می شده است و در تپه های سیلک کاشان نمونه بافت پارچه متعلق به ۴۷۰۰ سال پیش به دست آمده است بدین ترتیب تاریخچه گلیم بافی به ۳۰۰۰ تا ۵۰۰۰ هزار قبل برمی گردد. گلیم چیست؟ گلیم در واقع نوعی فرش بدون پرز است که با درگیری تار و پود به یکدیگر ایجاد می شود که معمولا تار آن پنبه و پشم و گاهی ابریشم و پود آن از نخهای پشم و کرک به صورت رنگی می باشد پس بنابر این واژه گلیم به طور ساده یک فرش با بافت صاف یا یک نوع قالی بدون کرک یا پرز گره خورده است بعلاوه صنعت صاف بافی به شکلی در همه جهان یافت می شود.

گلیم را می توان از دو جهت بررسی کرد، یکی از نظر بافت و دیگری از نظر نقش. نقوش و طرحها و رنگهای بکار رفته در گلیم نمایانگر ارزشهایی بوده که از موجودات پیرامون زندگی آنها لهام گرفته شده است. شرایط مختلف آب و هوایی در رنگینه ی نقوش گلیم نقش به سزایی دارد و نیز دارای تنوع وسیعی می باشد. در گذشته در بعضی نقاط رنگ خاصی بیشتر استفاده می شد اما اکنون امکان تهیه رنگها در بازار بیشتر شده است و تقریبا می توان گفت که رنگها در همه جا متنوع است.

ریشه یابی نقوش

نقوش گلیم به دلیل تکنیک خاص بافت بیشتر به صورت اشکال هندسی است و با وجود این محدودیت از تنوع وسیعی برخوردار است و طبیعت از مهم ترین منابع پیدایش نقوش بوده چرا که بافندگان مناطق مختلف با الهام از عوامل طبیعی نقوش را بر روی بافته ها پیاده می کنند. برای مثال حاشیه لوزی نشانه ای از حرکت آب در یک جوی باریک یا داخل حوضچه است یا نقوش خورشید در گلیم نشانه ی برکت و زاینده گی خاک است. نقش بته جقه یا سرو خمیده که در اکثر بافته های عشایری پدیدار است به عنوان سمبل زندگی می باشد. دو بته جقه روبروی هم نشانه آشتی و پشت به هم نشانه ی قهر است و دو بته بزرگ و کوچک داخل هم نشانه مادر و بچه است.

حال چند منطقه معروف در هنر گلیم بافی و طرحهای مشخص آنها را بررسی می کنیم: سنه (سنندج): طرح آنها آمیخته با طرح بوته ای و خطهای مورب در رنگهای متعدد است. زیبا ترین طرح گلیم سنه ترنجی است که در وسط زمینه ای رنگی دارد و بته ای نیز با ظرافت در درون ترنج بافته می شود. گلیم های سنه در اندازه های کوچک و با تار و پود پنبه و پشم بافته می شود. بیجار و سنندج دو مرکز مهم گلیم و سجاده بافی کردستان هستند و در سقز و بانه گلیم به صورت رختخواب پیچ تولید می شود.

قشقای: نقوش هندسی بخش اصلی طرح قشقای است و شامل نقوش هشت ضلعی گل و تصاویر بز و طاووس - آهو - زنبور - پرندگان ساده می باشد. از مهم ترین طرح های آن پیکان در هم و شانه ای و خرچنگی است. نقش شانه ای در این گلیم نیاز به باران را نشان می دهد.

ایل سون (شاهسونها - آذربایجان غربی) : مهم ترین طرح های این قوم شکسته و هندسی با رنگهای هماهنگ و ملایم است. مهم ترین طرح در جاجیم ایل سون طرح اژدهایی است با دو گوش و یک دم. بهترین جل روی اسبی (پوشش حیوانات) مخصوص ایل سون است و گلیم های پیچ یا سوماک این قوم را به زبان محلی **ورنی** می گویند.

(هرسین) : سطوح پر از نقش حیوانات از اشکال مشخصه هرسین است. حاشیه ها بیشتر چهار ضلعی لوزی یا مثلثی به دنبال یکدیگر است و طرح ها اکثرا یکی است با جایجایی از نظر رنگ نقوش در حاشیه به صورت ریز و تیره بافته می شود. امروزه هرسین از مراکز مهم گلیم بافی است.

بنابراین در همین بررسی محدود می توان پی به این واقعیت پی برد که دامنه ی رنگها و ترکیبات موجود در گلیم ها از نقشهای پیچیده تا طرح های ساده هندسی " بسیار وسیع است و البته صاحبان گلیم ها اغلب می توانند به آسانی انتساب گلیم خود را به طایفه و ناحیه یا شهر به خصوصی دنبال کنند و شیوه های بسیاری را به روشنی و به آسانی می توانند دریابند.

(در گلیم بر عکس قالی هماهنگی نقوش و تقارن آنها و یکسان بودن رنگها ارزش آن را تعیین نمی کند چون در بافت گلیم سلیقه و افکار بافته موثر است. ممکن است یک طرح با چندین رنگ بافته شود و یا بر عکس نقشی که با یک رنگ بافته می شود در چند اندازه مختلف باشد و این کار نه تنها باعث بی ارزش شدن گلیم نمی شود بلکه باعث زیبا تر شدن آن می گردد و ارزش گلیم را زیاد می کند.)

انواع گلیم

موارد استفاده گلیم زیاد است نه تنها جهت زیر انداز و فرش روی زمین بلکه به عنوان دیوارهای خیمه و چادر و خانه ها و مساجد - پوشش حیوانات - کیسه - خورجین - نمکدان - پرده - سفره و روکرسی و امثال آن.

لازم به توضیح است که سفره و روکرسی گلیم هایی هستند که توسط طوایف کرد و بلوچ بافته می شوند و سفره در فارسی به معنی قالیچه است.

ورنی : گلیمی فرش نماست که بدون نقشه و به صورت ذهنی توسط زنان و دختران دشت مغان و عشایر اهر - ارسباران و مشکین شهر (آذربایجان شرقی) بافته می شود. نقوش آن اشکال حیوانات و وحوش منطقه تاثیر پذیرفته " حیواناتی چون گوزن - آهو - بز - سگ - بوقلمون - مرغ و خروس - گربه و مار و عقاب - گوسفند - ببر و شتر - روباه و شغال - طاووس و پرندگان محلی که به صورت ساده و هندسی بافته می شود. رنگهای ورنی زمینه ای لاکه - سرمه ای - کرم - سفید و پیازی و آبی روشن است.

زیلو : اغلب در مناطق روستایی و به عنوان زیر انداز تابستانی مصرف می شود. این بافته با وجود ظاهری زمخت از نظر تنوع رنگ و نقوش قابل مقایسه با گلیم نیست. عمده ترین مواد اولیه در بافت زیلو " پنبه تابیده است.

پلاس : شبیه گلیم درشت بافت است و در برخی مناطق کشور از جمله یزد بافته می شود. تار و پود آن معمولا از پنبه می باشد. معروف ترین پلاسه های ایران در ترکمن صحرا - خراسان - کلات و یزد بافته می شود.

جل : برای پوشاندن چهار پایان عرق کرده به خصوص اسب پس از مسابقه و دو استفاده می شود. جل به صورت سوزندوزی است که پس از بافت بر روی زمینه ساده دوخته می شود. سجاده : این بافت مخصوص نماز بوده و نقشی نزد یک به نقش محراب دارد.

چیق : بیشتر در ایلها برای دیوار کردن چادر و قسمت بندی داخل چادر به کار می رود و نقوش خاص آن همان نقوش سنتی گلیم است. جوال : کیسه های بزرگ و توبره که چادر نشینان به دیوار آویخته و برای نگهداری آذوقه استفاده می کنند.

خورچین : بافته ای که چادرنشینان روی چهار پایان انداخته و با آن چیز حمل می کنند .

گلیم پارچه ای : رشته های باریک پارچه بجای نخ پشم و یا ابریشم در گلیم بافی را گویند . پارچه های کهنه و اضافی را بریده و با آن گلیم را بافته که در نواحی کرمانشاه به آن پروفیه می گویند . این گلیم ساده و راه راه بافته می شود و از آن برای فرش کردن ایوان و راهرو و یا زیر کمد ها و وسایل سنگین و رختخواب استفاده می شود .

تفاوت گلیم با دیگر بافته های داری :

فرش : بافته ای داری است که توسط گره هایی در سطح چله نقوش بوجود می آید . فرش دارای پرز است و پس از هر ردیف گره یک یا دو بار پود روی گره ها کشیده می شود که این پود توسط سیخ پود کشی از بین تارها عبور داده می شود . فرش انواع گوناگون دارد : ۱ - قالی کف ابریشم ۲- قالی گل ابریشم ۳- قالی تمام ابریشم ۴ - قالی پشمی ۵- قالی پشم در پشم (گبه) ۶ - قالی کرکی

گبه : همچون فرش بافته می شود و دارای پرزهای بلند حدود ۳-۴ سانتی متر می باشد که این نوع درشت بافت را خرسک هم می گویند و تار و پود و پرز آن از پشم است که به آن قالی پشم در پشم هم گفته می شود . نقوش آن دهنی و از روی نقاشی کودکان می باشد . گبه بیشتر در فارس و بوشهر بافته می شود .

جاجیم : بافت جاجیم به روش سنتی به این ترتیب است که از نخ پشمی و الوان جهت تار استفاده می شود و چله به صورت طویل حدود ۱۰ یا ۲۰ متر روی زمین کشیده می شود . در ابتدا آن یک یا دو کجی بسته می شود . نخ پود از جنس پنبه یا پشم یکرنگ با ضخامت مناسب تراکم چله تهیه می شود . نقوش توسط جابجایی تارها انجام گرفته و تفاوت جاجیم با گلیم این است که گلیم بافته ای پود نداشت ولی در جاجیم تارهای رنگی نقوش را بوجود آورده و پود بین تارها پنهان می گردد و البته در نوع جدید جاجیم را روی دستگاههای پارچه بافی سنتی و ساده می بافند .

زیلو : در بافت زیلو از تار و پود پنبه ای استفاده می گردد معمولا دو کجی در بافت استفاده می گردد . نقوش در دو طرف زیلو یک شکل است ولی رنگ نقوش در دو طرف تفاوت دارد . زیلو بیشتر در اطراف یزد و اردکان و میبد بافته می شود و از قدیم جهت پهن نمودن در کف مساجد استفاده می گردیده است .

لته بافی : از تار پنبه ای و جهت پود از پارچه های الوان که به صورت باریک برش خورده شده استفاده می گردد.

پلاس : شبیه گلیم درشت بافت است و به طور معمول از تار پنبه ای و پود پشمی الوان بافته می شود و در اندازه های ۲/۵ در ۳/۵ متر بافته می شود مانند پلاس های معروف ترکمن

انواع بافتهای گلیمی ایران

گلیمهای ایران از نظر بافت و شکل انواع مختلفی دارند :

۱- بافت ساده : هر گاه ضخامت تار و پود یکسان باشد " نتیجه آن بافت ساده و متعادل است . در این حالت رنگ تار و پود هر دو سطح گلیم ظاهر می شود . بنا بر این هر دوی آنها برای بافت گلیم باید هم رنگ باشند مانند : دیواره پشته

۲- بافت پود نما : رنگ گلیمی که با این روش بافته می شود فقط توسط پودها تعیین شده و تارها دیده نمی شوند . بافت ساده با پودهای رنگی و در ردیفهای افقی جهت تزیین مانند : سجاده

۳- بافت چاک نما : قطعات رنگی یا نوارهای ساده افقی که هنگام تکمیل تعویض رنگ یک چاک عمودی ایجاد می شود این چاکها نباید بلند بوده بنابر این بافت به صورت اریب انجام می گیرد . گلیمهای بافته شده به روش چاکدار معمولا نقوش داشته و به صورت دو رو بافته می شود .

۴- بافت تار نما : زیر اندازی که به این شیوه بافته می شود توسط تارها مشخص می شود بنا براین پودها یکرنگ هستند مانند : جاجیم

عوامل آسیب رسان به گلیم

- ۱- عوامل زنده : انسان - حشرات - سوسک حمام - موریانه - بید - قارچها - جلبکها - خزها و گلسنکها
- ۲- عوامل غیر زنده : نور - آب و هوا - گرما - رطوبت - آلودگی جوی .

نحوه ی مراقبت از گلیم

- ۱- گلیم را از آویزان کردن روی سطوح آهکی و گچی حفظ کنید زیرا موجب پوسیدگی می شود .
- ۲- گلیم های ابریشمی را به دیوار گچی آویزان نکنید زیرا زود می پوسد .
- ۳- گلیم از مکان های نمناک و تاریک حفظ شود تا نپوسد .
- ۴- از تابش مستقیم نور آفتاب جلوگیری شود زیرا باعث رگه دار شدن و رنگ پریدگی سریع می شود .
- ۵- برای جلوگیری از زدگی از نفتالین و مواد ضد بید موقع تا کردن لابلای آن بریزید .
- ۶- از گذاشتن اشیاء سنگین روی گلیم خودداری کنید
- ۷- شستن زیاد موجب کاهش عمر گلیم می شود .
- ۸- اگر گلیم پاره یا سوراخ شد آنرا ترمیم و رفو کنید .
- ۹- هر چند وقت یکبار گلیم را سرو ته کرده تا همه جای آن به یک اندازه پا بخورد .

لکه گیری و شستشو

برای پاک کردن لکه های به جا مانده گلیم و فرش از دو نوع پاک کننده می توان استفاده کرد.

- ۱- گل سر شوی : این ماده مواد روغنی را جذب کرده و با پاشیدن آن بر روی گلیم پس از گذشت یک روز با جاروی برقی آن را از روی فرش پاک کنید.
- ۲- ساپوتین ها : مواد شیمیایی هستند که در بعضی از گیاهان یافت می شود . یکی از این ساپوتین ها چوبک است که در صورت مخلوط کردن با آب پاک کننده خیلی خوبی است و از نظر شیمیایی خنثی بوده و به آسانی در آب حل میشود.

پاک کردن لکه جوهر : مقداری نمک روی گلیم ریخته و مقداری الکل روی آن می ریزیم " نمک کم کم جوهر را به خود می گیرد و تیره می شود . چند بار این عمل را تکرار کرده و زمانی که نمک سفید ماند کافی است و سپس آن قسمت را بوسیله آب بشوید تا نمک پاک شود .

نمونه شناخت و مرغوبیت گلیم هنگام خرید

ثبات رنگ در مقابل نور و شستشو : برای این کار پارچه نمناکی را روی گلیم کشیده در صورت نامرغوب بودن به سرعت رنگ می دهد .

پود بیشتر : گلیم خوب از پود بیشتر و متراکم تری برخوردار است . اگر گلیم را تا حدی بکشیم و تار و پود آن از هم باز شود گلیم کیفیت خوبی ندارد .

وزن گلیم : هر چه گلیم سبکتر باشد از مرغوبیت بیشتری برخوردار است چون ظریفتر بافته شده است .

نقوش گلیم : در بافت گلیم بر عکس قالی هماهنگی نقوش و هم رنگ بودن آن در طول بافت ارزش آنرا تعیین نمی کنند بلکه باعث زیبا تر شدن آن می شود . ممکن است یک نقش با رنگهای مختلف و ابعاد متفاوت در طول بافت تکرار شود.

ضد بید بودن : عشایر و بافندگان روستایی معمولاً برای دوام بیشتر و استحکام و خاصیت ضد بید بودن موی بز کناره های گلیم را با این موی بز که معمولاً به رنگ سیاه است می بافند .

فاصله رنگها در نقوش : اگر طول رنگهای گلیم بیشتر از ده رج باشد بهتر است آنها را در یکدیگر قلاب کنیم زیرا سوراخ و شیار زیاد از ارزش گلیم می کاهد .

اندازه اضلاع گلیم : اگر هنگام بافت به کشیدگی پودها دقت نکنیم باعث سر کج شدن یا زاویه دار شدن اضلاع در چهار گوشه گلیم میشویم که باید از این عمل به دقت در بافت جلوگیری شود .

معایب گلیم

- ۱- نقص در رنگ بندی : از رنگهای ملایم و نزدیک به هم استفاده نشود و تضاد رنگ حفظ شود .
- ۲- دو رنگ بودن زمینه : نخ زمینه به اندازه کافی تهیه شود .

- ۳- سر کجی : کم و زیاد شدن عرض قالی که باید با بستن کناره بند به راستروها از این عیب جلوگیری کرد .
- ۴- دویدگی : وقتی که سرکجی گلیم به شکل متوازی الاضلاع باشد .
- ۵- شکافهای عمودی : وقتی بیشتر از یک سانتی متر در سطح گلیم باشد .
- ۶- پارگی در گلیم
- ۷- برفکی : یا تار نما شدن گلیم در اثر کشش زیاد پودها
- ۸- حوله ای بافته شدن : در اثر شل دادن پود گلیم
- ۹- نقص در نقشه : اشتباه در بافتن طرح
- ۱۰- شل بافت بودن گلیم

معرفی گلیم های بخش نمایشگاهی موزه صنایع دستی

گلیم های ورنی : که گلیمی فرش نماست و از جمله صنایع دستی تزئینی و کاربردی ایران و نیز اصطلاح ورنی بافی را به این نوع خاص از بافت اختصاص داده اند " ورنی دست بافته ای است که از لحاظ تکنیکی بین گلیم و قالی قرار دارد بدین صورت که مانند گلیم یا قالی بر روی دار عمودی یا افقی بافته می شود - دارای پود نازک و ضخیم است - مواد اولیه آن نخ پنبه ای برای تار و پشم های الوان یا ابریشم برای پود می باشد . و اما تفاوت آن با گلیم و قالی در این است که نخ های پود به دور تار پیچیده ولی رها نمی شوند بلکه ادامه کار را با همان پود انجام داده تا جایی که طرح تمام شود و اضافه کار به پشت کار برده و رها می شود " به تکنیک بافت ورنی (سوماک بافی) می گویند و نقوش بکار رفته در ورنی از نقوش حیوانات ساده شده می باشد و نیز این بافته در منطقه آذربایجان مرسوم می باشد .

گلیم ورنی منطقه آذربایجان

گلیم شیر یکی پیچ با یک اثر به نکمایش گذاشته شده در موزه صنایع دستی معرفی می گردد که تفاوت آن با ورنی در نقوش آن است و برای بافت شیر یکی پیچ از نخ پشمی استفاده می شود و مانند قالی دارای حاشیه و نقوشی چون بته حقه - گل کرمانی - کشمیری گل خارا - گل عباسی و نقوش هندسی نیز در آن استفاده می شود و نیز گاهی این نقوش متقارن و یا نامتقارن می باشد و محل بافت این نوع گلیم شهرهای کرمان - سیرجان و بافت می باشد .

نمونه گلیم ورنی منطقه آذربایجان

منابع

جزایری، زهرا. شناخت گلیم ، انتشارات سروش، ۱۳۸۲.
هال، آلستر؛ بارنارد، نیکلاس. گلیم های ایرانی، ترجمه کرامت الله افسر، انتشارات پساوولی، ۱۳۷۹.
www.wikipedia.com